

УДК 308

В. Є. Загородний

генерал юстиції, професор, к. ю. н.,
заслужений юрист України,

Національний університет «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-1225-2814

Завальнюк В. В.

професор, д. ю. н.,
заслужений юрист України,

Національний університет «Одеська юридична академія»

Сакал С. В.

полковник

Національний університет «Одеська юридична академія»

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІДЕЇ ЦИКЛІЧНОСТІ, ЯК ЗАКОНОМІРНОСТІ

Робота багатьох спеціалістів неминуче пов'язана з обробкою та аналізом величезної кількості даних. Практично неосяжний обсяг інформації потребує систематизації, переформатування за допомогою методів сучасної науки. Але історичні паралелі, досвід минулих поколінь, наробки видатних дослідників дозволяють поглянути на проблеми сучасного суспільства під іншим кутом. У роботі поставлена задача: провести аналіз та систематизувати результати досліджень, що були запропоновані видатним науковцем, фахівцем – Миколою Дмитровичем Кондратьєвим.

Ключові слова: ідея циклічності, державне управління.

V. Ye. Zagorodniy, V.V. Zavalyuk, S.V. Sakal

Odesa Law Academy

MODERN INTERPRETATION OF THE IDEA OF CYCLICITY AS REGULARITY

The work of many professionals is inevitably associated with the processing and analysis of vast amounts of data. Almost immeasurable amount of information needs to be systematized, reformatted using the methods of modern science. But historical parallels, the experience of past generations, the work of outstanding researchers allow us to look at the problems of modern society from a different angle. The task is to analyze and systematize the results of research proposed by a prominent scientist, specialist – Nikolai Dmitrievich Kondratiev.

Key words: idea of cyclicity, public administration.

Вступ та постановка задачі. Робота багатьох спеціалістів неминуче пов'язана з обробкою та аналізом величезної кількості даних. Практично

неосяжний обсяг інформації потребує систематизації, переформатування за допомогою методів сучасної науки. Але історичні паралелі, досвід минулих поколінь, нароби видатних дослідників дозволяють поглянути на проблеми сучасного суспільства під іншим кутом. У роботі поставлена задача: провести аналіз та систематизувати результати досліджень, що були запропоновані видатним науковцем, фахівцем – Миколою Дмитровичем Кондратьєвим [1,2]. Об'єкт дослідження склала ідея циклічності, як закономірності в теорії державного управління. Предмет дослідження – використання ідеї циклічності в теорії державного управління.

Виклад основного матеріалу. Циклічність процесів не лише в економіці, але й фундаментальних та прикладних науках, психології, педагогіці, державному управлінні та ін., як закономірність є предметом дискусій великої кількості науковців – соціологів, політологів, психологів, юристів та ін. Сьогодні ця концепція існує і викликає надзвичайну увагу дослідників.

Важка економічна криза, що завершила період «військового комунізму» (у 20-і роки ХХ ст.), була також і першим прикладом коливального, нерівномірного розвитку економіки молодій державі. Проте, сам факт можливості виникнення кризи в економічній системі призвів до того, що науковці розпочали вивчати не лише проблеми нерівномірності розвитку економіки країни, але і протиріччя, що виникають при цьому, специфічні механізми їх виникнення, роль ринку і можливості управління. У цьому контексті особливе місце займають дослідження М.Д. Кондратьєва, що присвячені теорії циклічності економічних процесів [1,2]. Результати досліджень вивели Миколу Кондратьєва на проблему довгострокових тенденцій розвитку економіки того часу. Ґрунтуючись на методах математичної статистики, науковець провів обробку первинних даних, які характеризували зміни низки найважливіших факторів і показників стану економіки Англії, Франції, Німеччини і США у період з кінця ХVІІІ ст. до початку ХХ ст. Були виявлені закономірності, що дозволили вченому сформулювати теорію «довгих хвиль» розвитку ринкової економіки. Ця теорія доводила, що країни з ринковою економікою у своєму розвитку регулярно проходять через стадії економічних підйомів і спадів. Існують стандартні цикли тривалістю у 40 – 60 років. М.Д.Кондратьєв довів, що час є самостійною і важливою економічною категорією, яку будь-яка країна має враховувати у своїх регуляторних діях. Це стосується не лише промисловості, аграрного сектору, але й освіти.

Великі цикли (М.Д.Кондратьєв), зароджуються водночас з серйозними нововведеннями в економічному житті суспільства. У цей час у життя входять результати наукових досягнень, винаходів і новітніх інженерних розробок. Як результат – на світовому ринку формуються нові групи країн.

Підйом нової хвилі розвитку, як правило, супроводжується особливо великою кількістю військових конфліктів, різного роду політичних потрясінь, і навіть, революцій. Реальною ж матеріальною основою «довгих хвиль» є корінне оновлення людством таких видів виробничих споруд і устаткування, які мають особливо тривалі терміни служби: а саме, залізниці, мости, канали, греблі та ін.

На початку 20-х років ХХ ст. М. Кондратьєв розгорнув широку дискусію з

питання про тривалі коливання економіки в умовах капіталістичної системи управління державою. На той час, ще були сильними ідеї проведення швидкої буржуазної, а згодом і пролетарської революції у розвинутих капіталістичних країнах: Німеччині, США, Великобританії, Франції та ін.. Питання про майбутнє капіталізму, про можливість нового підйому в економіці, політиці, освіті, науці, досягнення ним вищої стадії розвитку, було надзвичайно актуальним на той час.

Дискусія розпочалася з опублікованої в 1922 році роботи «Світове господарство і його кон'юнктура в час і після війни», де М.Д. Кондратьєв виступив з припущенням про існування *довгих хвиль* в розвитку капіталізму. Незважаючи на негативну реакцію більшості радянських фахівців на цю публікацію, науковець продовжував послідовно відстоювати свою позицію, висвітливши її у своїх роботах [1,2]. Дослідження і висновки М.Д.Кондратьєва ґрунтувалися на емпіричному аналізі великої кількості економічних показників (факторів) різних капіталістичних країн світу і сформовані для досить тривалих проміжків часу. Була проаналізована динаміка зміни виокремлених показників з кінця XVIII ст. до початку XX ст. (протягом останніх 100-150 років).

Відібрані були наступні економічні показники. *Для Великої Британії*: ціни; відсоток на капітал; заробітна платня робітників, які задіяні у текстильній та сільськогосподарській галузі; обсяги зовнішньої торгівлі; обсяги виробництва вугілля, чавуну, свинцю. *Для Франції*: ціни; відсоток на капітал; обсяги зовнішньої торгівлі; відсоток споживання вугілля; розміри посівної площі вівса; портфель Французького банку; внески людей до ощадної каси; обсяги споживання бавовни, кави, цукру. *Для Німеччини*: обсяги виробництва вугілля і сталі. *Для США*: ціни; обсяги виробництва вугілля, чавуну і сталі; кількість веретен бавовняної промисловості; посівна площа бавовни. Загальні обсяги *світового* виробництва вугілля і чавуну. Усі показники виробництва і споживання були не загальними, а з розраховувалися на душу населення.

Шляхом проведення кількісного статистичного аналізу, у рамках методу найменших квадратів, були визначені тренди, а потім, з отриманими залишками проводилася процедура усереднення за допомогою дев'ятирічної козачої середньої. Усереднювання дозволяло згладити коливання, що відбуваються частіше, аніж раз на дев'ять років. Довжина циклу оцінювалася, як відстань між сусідніми підйомами, або спадами.

Математична модель дослідження, що застосовувалася в розрахунках М.Д.Кондратьєва, не була позбавлена недоліків і піддавалася критиці з боку його опонентів. Але усі протиріччя торкалися лише точної періодизації циклів, і не торкалися, власне, їх існування. М.Кондратьєв розумів необхідність імовірнісної природи запропонованого ним, підходу при дослідженні статистичної низки економічних показників. Оскільки ніякий математичний апарат аналізу тимчасових рядів не може з достатньою вірогідністю підтвердити, або спростувати існування довгих циклів, автор шукав додаткову інформацію, прагнучи знайти властивості і явища, що були загальними для відповідних фаз виявлених ним довгих циклів.

На початку 20-х років XX ст., світовий капіталізм, за розрахунками М.

Кондратьєва, пережив дві з половиною довгі хвилі, тривалістю 48 - 55 років. На переважній більшості кривих, ці цикли були чітко визначені без будь-якої математичної обробки. Періоди коливань і основні (верхні і нижні) точки кривих залежностей різних показників співпадають (± 3 року). Дослідивши періоди, були зроблені чотири висновки стосовно характеру цих циклів, які він назвав «чотири емпіричні правильності». Дві з них мають фазу *зростання*, одна - стадія *спаду* і ще одна - відповідає закономірності, що проявляється на кожній з фаз циклу.

У витоків зростаючої фази, або на самому початку хвилі, відбувається глибока зміна усього життя капіталістичного суспільства: починаючи з економіки і закінчуючи освітою. Цим змінам передують значні науково-технічні винаходи і нововведення. У підвищувальній фазі першої хвилі, тобто наприкінці XVIII ст., мали місце розвиток текстильної промисловості, виробництва чавуну, виникнення нових технологій того часу. Саме це сприяло позитивним змінам економічних і соціальних умов життя суспільства.

Зростання в другій хвилі, тобто в середині XIX ст., М.Д. Кондратьєв пов'язує з будівництвом залізниць. Це дозволило освоїти нові території, перетворити у доступні не лише землі сільсько-господарського призначення, але й змінити логістику ведення капіталістичного господарства в цілому. Покращилася мобільність в обмінюванні товарами, технікою, робочою силою. Збільшуються обсяги ринку товарів і послуг, розширюється фахова кон'юнктура на ринку праці.

Стадія зростання третьої хвилі (кінець XIX - початок XX ст.), на його думку, була викликана широким впровадженням електрики, радіо, телефону і телеграфу. Перспективи нового підйому М.Д.Кондратьєв вбачав в розвитку автомобільної промисловості. У періоди наростання хвилі кожного великого циклу збільшується імовірність виникнення соціальних потрясінь і конфліктів, воєн, революцій.

Далі наведемо перелік найголовніших подій, що вплинули на становлення та розвиток управління державами: Перша хвиля (зростання): Велика французька революція, наполеонівські війни, війна Росії з Туреччиною, війна за незалежність США. Перша хвиля (спад): французька революція 1830 р., рух чартистів в Англії. Друга хвиля (зростання): революції 1848-1849 рр. в Європі (Франція, Угорщина, Німеччина), Кримська війна 1856 р., повстання сипаїв в Індії 1867-1869 рр., громадянська війна в США 1861-1865 рр., війни за об'єднання Німеччини 1865-1871 рр., французька революція 1871 р. Друга хвиля (спад): війна Росії з Туреччиною 1877-1878 рр. Третя хвиля (зростання): англо-бурська війна 1899-1902 рр., російсько-японська війна 1904 р., перша світова війна, революції 1905 р. і 1917 р. і громадянська війна в Росії.

Слід особливо наголосити на тому, що у періоди виникнення і зростання довгих хвиль соціальні потрясіння набагато перевершують аналогічні періоди спадання (етапи зниження хвиль) як за кількістю подій, так і, що є надзвичайно важливим за кількістю жертв і руйнувань.

Фази спаду особливо гнітючо впливають на сільське господарство. Низькі ціни на товари. В періоди затяжного спаду все частішають кризи. Економіка

впадає в стан стагнації. Умови життя стають гіршими. Величезна кількість людей бідніє. Збільшується кількість депресивних настроїв в суспільстві. Період спаду сприяє зростанню відносної вартості золота, що спонукає збільшувати його здобич. Але накопичення золота сприяє виходу економіки із затяжної кризи. Періодичні кризи (7-11-річного циклу), начебто нанизуються на відповідні фази довгої хвилі і змінюють свою динаміку в періоди більш тривалого підйому. Тоді більше часу відведене суспільству для «процвітання».

Розглянемо питання причин існування «довгих хвиль». Незважаючи на те, що М.Д.Кондратьєвим проведено системний аналіз показників і факторів, які характеризують стан економіки провідних капіталістичних держав лише протягом 140 років (загалом, це складало 2,5 хвилі великого циклу), можна зробити висновок про те, що наявність таких циклів, а також їх існування не є випадковістю. Щодо причин існування таких циклів є наступна гіпотеза.

По-перше, головна причина криється саме в тих особливостях, що властиві саме капіталістичній системі господарювання. По-друге, тривалість функціонування різних господарських благ і продуктивних сил є різною. Тому саме для їх створення потрібен різний час і різні засоби. Як правило, найбільш тривалий період функціонування мають основні види виробничих сил. Вони ж потребують найбільшого часу і найбільшої акумуляції засобів для їх створення. Звідси випливає необхідність введення поняття про різні види рівноваги для різних періодів часу. Великі цикли можна розглядати як порушення і відновлення економічної рівноваги тривалого періоду. Третє. Основна причина виникнення і існування рівноваги криється в механізмах накопичення, акумуляції і розсіяння капіталу, достатнього для створення нових основних продуктивних сил. Дія цієї причини посилює дію вторинних чинників.

Проведемо аналіз структури та етапи розвитку великого циклу.

На першому етапі – на початку підйому (I-й етап - крива зростає) – накопичення і акумуляція капіталу сягає певної напруги. Виникає можливість проведення рентабельного інвестування капіталу у: створення ефективних, т.зв. основних виробничих сил, проведення радикального переоснащення і, навіть, переобладнання техніки. Починається підвищення темпів розвитку господарської діяльності. Водночас, відбувається загострення соціальної боротьби. Набирає обертів боротьба за ринки праці та збуту товарів. Це спричиняє виникнення зовнішніх загроз і конфліктів. У цей період темпи накопичення капіталу знижуються. Процес розсіювання вільного капіталу розширюється. Посилення дії зазначених чинників викликає перелом темпів економічного розвитку і його уповільнення. Дія вказаних чинників є більш сильною в промисловості. Тому злам (точка переходу у спадання кривої – сідлова точка), як правило, співпадає з початком тривалої сільськогосподарської депресії (спад кривої розвитку) – це другий етап. Зниження рівня сільськогосподарського життя - обумовлює, з одного боку, посилення пошуків в галузі вдосконалення техніки, з іншої - відновлює процес акумуляції капіталу в руках фінансово-промислових і інших груп значною мірою за рахунок сільського господарства. Усе це створює передумови для нового підйому великого циклу, і він повторюється знову, хоча і на наступному етапі

розвитку виробничих сил.

Хвилеподібні рухи є процесом відхилення від станів рівноваги, до яких прагне економіка. Існують декілька рівноважних станів, а звідси і про можливість декількох коливальних рухів. Таким чином, можна виокремлювати не лише кризи в економіці, але й досліджувати усю сукупність хвилеподібного руху у всіх галузях тієї чи іншої держави, за законами загальної теорії коливань.

Пояснення довгим хвилям можна надати базуючись не на готовності підприємців до інновацій, і не в скороминущих сплесках підприємницької активності (Д.Шумпетер), а в самих основах відтворювального процесу.

Таким чином, основні елементи внутрішнього ендогенного механізму довгого циклу (М.Кондратьєв) є наступними. Капіталістична економіка є рухом навколо декількох положень рівноваги. Першу рівновагу – «основних капітальних благ» (виробнича інфраструктура плюс кваліфікована робоча сила) з усіма чинниками господарського і громадського життя - визначає технічний спосіб виробництва. Коли ця рівновага порушується, виникає необхідність в створенні нового запасу капітальних благ. Далі йде оновлення «основних капітальних благ» відбувається не поступово, а поштовхами. Науково-технічні винаходи і нововведення відіграють при цьому вирішальну роль. Тривалість довгого циклу визначається середнім терміном життя виробничих інфраструктурних споруд, які є одним з основних елементів капітальних благ суспільства. Соціальні катаклізми – війни, революції, міграції населення – це результат перебудови економічного механізму. Заміна «основних капітальних благ», а також вихід з тривалого спаду вимагає накопичення ресурсів в натуральній і грошовій формі. Коли це накопичення сягає достатньої величини, виникає можливість радикальних інвестувань, які виводять економіку на новий підйом.

Висновки. Найбільшою науковою заслугою М. Кондратьєва є те, що він здійснив спробу побудувати замкнуту соціально-економічну систему, яка генерує усередині себе тривалі коливання. У роботах же його попередників обов'язково присутніми є чинники, що грають роль зовнішнього поштовху у формуванні коливань. М.Д.Кондратьєв розкрив внутрішній механізм спадів, і підйомів економіки, політики, науки, освіти. Ця обставина привертає увагу науковців саме тоді, коли загальна економічна ситуація, здається безвихідною. Отже, описана нами концепція (за М.Д.Кондратьєвим) дозволить провести інтерполяцію майбутніх подій і вселити надію суспільства на вихід з великої кризи. Без сумніву, імовірнісні закони можуть бути введені в аналіз усіх, без винятку процесів на ґрунті економічного розвитку суспільства. При цьому питання про існування рівноваги в розвитку економіки є наріжним.

Між іншим, поєднання економічного аналізу з соціологічним визначає підґрунтя будь-яких соціально-політичних катаклізмів – війн, революцій, переворотів.

Слід зазначити, що існують відмінності між проміжними війнами, що відіграють роль стимулятора економіки на початковій фазі підйому хвилі, і кінцевими війнами у кінці підйому, що вирішують протиріччя, які накопичилися в період підйому. Більше того, різке прискорення науково-технічного прогресу

сприяє стисканню довгої хвилі. Людство має бути готовим до серйозних, більш стислих у часі, коливань економічного розвитку суспільства.

Теоретичні концепції теорії довгих хвиль є надзвичайно важливим інструментом у напрямку прогнозування щодо проведення кількісних і якісних оцінок стану економіки держави, її політичної кон'юнктури, створення ефективної системи прогнозування майбутнього стану суспільства.

Ці результати є надважливими для формування моделі управління у будь-якій сфері діяльності людей, у різних суспільствах і різних державах. Важливо системно і чітко виокремити чинники (фактори), які визначають економічний стан суспільства [3].

Зазначимо, що проведення розрахунків за правилами і методами математичної статистики, з використанням програмних пакетів прикладних програм відкриває можливість кількісного оцінювання середньостатистичного показника (тобто, МІРИ) у тій чи іншій сфері діяльності людини, зокрема, при визначенні рівня готовності фахівців до участі у професійній діяльності на тому чи іншому етапі розвитку економіки держави [4].

Список використаних джерел

1. Кондратьев Н.Д. Спорные вопросы мирового хозяйства и кризиса (ответ нашим критикам). М.: Учпедгиз. – 1923. – С.11-15
2. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры. М.: Учпедгиз. – 1925. – С.111-121
3. Ковальчук В.В. Основи системного аналізу. Одеса: ОДЕКУ.– 2018. – 247 с.
4. Завальнюк В. В. Філософські та соціологічні складники юридичної антропології / В. В. Завальнюк // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2016. – Вип. 10. – С. 50–53